

Martuszewski, Edward

Powstanie seminarium nauczycielskiego w Braniewie w 1811 roku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 23-35

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Martuszewski

POWSTANIE SEMINARIUM NAUCZYCIELSKIEGO W BRANIEWIE W 1811 ROKU

W miarę jak po 1736 roku¹ szkolnictwo elementarne w państwie pruskim przechodziło kolejne etapy rozwoju, zaistniała pod koniec XVIII wieku konieczność dostarczenia szkołom, w miejsce przypadkowych ludzi², nauczycieli z odpowiednim przygotowaniem zawodowym. Problem ten starano się rozwiązać przez rozbudowę istniejących i tworzenie nowych seminariów nauczycielskich³.

W przypadku włączonej do Prus w 1772 roku, w wyniku pierwszego rozbioru Polski, katolickiej Warmii należało zająć odpowiednio zmodyfikowane stanowisko, jako że szkolnictwo nadal posiadało zdecydowanie wyznaniowy charakter. W 1802 roku składało się ono na Warmii z dwu gimnazjów (w Braniewie i w Reszlu) oraz 119 szkół elementarnych, w tym 10 ewangelickich (7 w miastach i 3 szkoły wiejskie). Wśród 109 katolickich szkół elementarnych były 3 szkoły dla dziewcząt (przy klasztorach w Braniewie, Lidzbarku i Ornecie), 14 szkół elementarnych w miastach, 70 wiejskich szkół przykościelnych (parafialnych), 11 szkół w zwykłych wsiach (których nauczyciele wynagradzani byli przez państwo)⁴ i 11 elementarnych szkół tymczaso-

¹ Rozporządzenie królewskie Principia regulativa zwane też Generalschulplan wraz z licznymi późniejszymi uzupełnieniami stanowiły do 1845 roku podstawy organizacyjno-prawne szkolnictwa pruskiego. Dla Kościoła i państwa zarezerwowane były nie tyle obowiązki, co prawa — przede wszystkim prawo nadzoru i kontroli. Z czasem narastała tendencja do zwiększania kontrolnych oraz inspirowanych władz państwowych z ograniczeniem wpływu duchowieństwa i samorządności Stowarzyszeń Szkolnych (mimo formalnego usankcjonowania jej przez tworzenie rodzicielskich Nadzorów Szkolnych). Ograniczanie wpływu duchownych, którzy byli z urzędu inspektorami szkolnymi na terenie parafii napotykało na opór na terenach ewangelickich (zamieszkałych przez Polaków, Litwinów i Niemców), przede wszystkim jednak na katolickiej Warmii, zarówno północnej (niemieckiej), jak i południowej (polskiej).

² W XVIII wieku łączenie rzemiosła (krawiectwo, szewstwo) z zajęciem — jeszcze nie zawodem — nauczycielskim, względnie zatrudnianie w szkołach nie-parafialnych wysłużonych żołnierzy (na ogół inwalidów), a w szkołach parafialnych kandydatów teologii, rzucających szkołę, gdy tylko nadarzyła się okazja otrzymania posady duszpasterskiej, było w Prusach na porządku dziennym.

³ Z bogatej literatury przedmiotu wymieniam: K. Fischer, *Geschichte des deutschen Volksschullehrerstandes*, Bd. 1, 2, Hannover 1892; G. Thiele, *Geschichte der Preussischen Lehrerseminare*. T. 1. *Allgemeine Voraussetzungen zur Geschichte der Preussischen Lehrerseminare*, Monumenta Germaniae Pedagogica, Bd. 62, Berlin 1938; *Dinter's Leben, von ihm selbst beschrieben*, Neustadt an der Orla 1830; (J. F.) Sluymer, *Die Schullehrerseminare in ihren Verhältnissen zur Volksbildung*, Volksschulfreund, 1842, ss. 27—48.

⁴ Powstały one z inicjatywy Fryderyka II zaraz po dokonaniu zaboru dla wykazania dbałości nowego władcy o kulturę na dotychczas polskich ziemiach. Wszystkie nowe szkoły, w których uposażenie nauczyciela wynosiło 80 talarów (organisci otrzymywali rocznie około 200 talarów z kasy kościelnej), powstały na niemieckiej Warmii.

Najważniejsze etapy polityki państwa pruskiego w stosunku do Warmii w dziedzinie

wych („na które jednak nie można liczyć⁵”). Braki w sieci elementarnych szkół katolickich na wsi obliczano na 46 szkół⁵.

W 70 przykościelnych szkołach wiejskich łącznie stanowiska organisty ze stanowiskiem (jedynego w zasady w parafii) nauczyciela, eliminowało problem znajdowania odpowiednio przygotowanych jednostek, ponieważ organista (zatwierdzany na tym stanowisku przez biskupa) musiał nie tylko umieć grać na organach, ale też czytać, pisać i rachować, aby być w pełni sprawnym pomocnikiem proboszcza. W jego też niejako zastępstwie udzielał odpowiednich nauk najmłodszemu pokoleniu parafian.

Z tego też samego powodu odpadał na Warmii problem budowy szkoły, jako że organista w swoim mieszkaniu udzielał nauki katechizmu, pieśni kościelnych, opowiadał o życiu i działalności Chrystusa, w miarę czasu i ochoty uczył czytać, pisać, niekiedy również — nie wszystkie dzieci — rachować. Jeśli wśród młodzieży trafił się chłopiec bardziej zdolny, wówczas mógł on przejść pod bezpośrednią opiekę duszpasterza, zwłaszcza gdy ten dostrzegał potrzebę dostarczania szkołom wyżej zorganizowanym chłopięcym kandydatów do awansu życiowego — naturalnie w ilości odpowiadającej potrzebom ówczesnego społeczeństwa stanowego.

Wyrastające z zasadniczo innych założeń⁶ pruskie koncepcje oświatowe, mimo formalnego objęcia Warmii w 1787 roku ogólnopaństwowymi przepisami szkolnymi⁷, pozostawały do końca XVIII wieku na Warmii nieufnie traktowaną literą obcego (w aspekcie wyznaniowym) prawa i dopiero wspólna niedola, jaką przyniosł z sobą 1807 rok, a następnie uzależnienie kraju od Francji sprawiły, że miejsce niechęci i nieufności zaczęła intensywniej zajmować gotowość do współzycia i współpracy niemieckich Warmiaków z niemieckimi Prusakami⁸. Za jeden z przejawów tych zmian należy uznać utworzenie w 1811 roku seminarium nauczycielskiego dla Warmii w Braniewie.

szkolnictwa (łącznie z preferowaniem na tym terenie szkół ewangelickich dla urzędowej mniejszości) ukazane są w przejrzysty sposób w relacji sprawozdawczej z 1799 roku: *Zentrales Staatsarchiv. Dienststelle Merseburg* (dalej: ZSTA Merseburg), Rep. 76 alt I Nr 86 Bd. 6, Zustand sämtlicher Schulen im Ostpreussischen Departament und deren Verbesserung 1798—1800, k. 106—110. Auszug aus den Acten wegen Einrichtung des Schulwesens im Ermland vom Jahre 1773 bis zum Jahre 1799. Wykorzystał je Dittrich, *Das ermländische Volksschulwesen zu Ende des 18. Jahrhunderts*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej: ZfGAE), Braunsberg 1911, Bd. 18, s. 1 i n.

⁵ ZSTA Merseburg, Rep. 76 alt I Nr. 94, Zustände der katholischen Schulen in Bisthum Ermland (Ostpreussischen Departaments) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 157. Pismo radyce Walda z 18 X 1802 r.

Pozytywna ocena stanu szkolnictwa warmińskiego w 1772 r. w dotychczasowej literaturze przedmiotu zainicjowana została bezkrytycznymi sformułowaniami zawartymi w pracy Dittricha, op. cit., który cytując memoriał Walda (s. 77) dochodzi w zakończeniu (s. 85) do przesadnie optymistycznych wniosków.

⁶ Ulegający wpływow pietystów Fryderyk Wilhelm I uważał, że kształcenie dzieci jest religijno-moralnym obowiązkiem wszystkich bez wyjątku rodziców, jego zaś obowiązkiem jako pobożnego władcy jest nakłonienie do tego poddanych, którzy — jeśli indywidualnie nie mają odpowiednich środków — powinni tworzyć Stowarzyszenia Szkolne. Zgodnie z tymi zasadami rozwój szkolnictwa i oświaty był formą nowych świadczeń ze strony poddanych, którym państwo mogło, lecz nie musiało pomagać (np. zgadzając się na przydział budulca z lasów królewskich).

⁷ Ruhnau, *Über das Schulwesen, insbesondere in Beziehung auf das Ermland*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 1, 1837, s. 118.

⁸ Polscy Warmiacy składali się wówczas już niemal wyłącznie tylko z chłopów, a wstępowali liczniej jedynie w trzech południowych miastach Warmii (Olsztynie, Barczewie i Biskupcu), nie tworząc jednak w nich patrycjatu. Kształcone w XVIII wieku w Polsce

Wprawdzie już pod koniec XVIII wieku niektórzy duchowni warmińscy dostrzegali potrzebę powiększenia sieci szkół, ale główną, trudną do przebycia zaporą stawał się problem: kto ma ponosić koszty związane z tworzeniem nowych szkół — innowiercze władze państwowe (które przeprowadziły w 1772 roku sekularyzację Warmii), katolickie władze kościelne czy też bezpośrednio zainteresowani, a więc parafianie?⁹

Jeden z gorliwych rzeczników oświaty ludu, ks. Tomasz Grem¹⁰ z Bartąga pod Olsztynem, doszedł w 1802 roku do wniosku, że istotą sprawy, której poświęcił tyle starań, napotykać przy tym na obojętność własnych parafian, biskupa i królewskich urzędników, jest nie tyle budowa nowych szkół, co kształcenie fachowych, dobrze przygotowanych nauczycieli. Kolejny swój memoriał poświęcił więc temu właśnie zagadnieniu, wysuwając zarazem wnioszek, by wzorem Śląska utworzyć fundusz, z którego można by finansować zakładanie i utrzymywanie katolickich seminariów nauczycielskich. Podczas gdy na Śląsku fundusz ten tworzyły darowizny księży obejmujących w zarządzanie parafie, według projektu ks. Grema można było potrzebne

duchowieństwo warmińskie zastępowane było z czasem przez nowych księży, nie tylko pizede wszystkim niemieckiego pochodzenia, ale też poddanych niemieckiemu wykształceniu. Tak więc na przełomie XVIII i XIX wieku w stanowym a zarazem teokratycznym społeczeństwie niemieckich Warmiaków oraz w środowisku niemieckich (miejscowych, rejencyjnych prowincjonalnych) urzędników rozstrzygały się losy Warmii.

9 Sporządzona w 1786 roku ankieta wykazała, że tylko część wsi niekościelnych gotowa była świadczyć coś (z zasady nie dużo) na projektowaną u nich szkołę. Wiele było wsi niezdecydowanych, wiele też odpowiadało wprost, że nic nie da na ten cel (np. Włóczyska, Krzykały, Kruzy, Kabiny, Bęsia, Knipy, Kotowo, Żydowo, Czarny Kierz, Wyrębiska, Pawły, Wopy, Wielochowo, Sarnowo, Stawiguda, Setał, Spręcowo, Pluski, Gilawy, Wymój, Miodówko, Wadąg, Kieźliny, Waikały, Wołowo, Bocianowo, Otry, Kłopotowo, Groszkowo) — ZSTA Merseburg, Rep 76 alt I Nr. 94, Zustände der katholischen Schulen in Bisthum Ermland (Ostpreussischen Departaments) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 6—11. Verzeichniss der im Ermlande anzulegenden Schulen 23 I 1787. Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: ADWO) III Bertung 18, Szkoła w Bartągu 1787—1805 posiada rozporządzenie wydane w związku z tą ankietą o następującej treści:

„Rozkazuję się Szoltysoy w tyle naznaczonych wsiach aby się z Rackiemy w dwiema Staremy Gospodarzamy pod wielką a nie omylną Karą przed Pana Sekretarza Rogallego na przyszy Czwartek to iest 27 Aprilla o godzinie dziesiąty rano stawili w strone Budowania Szkół, do przesłuchania iakym kształtem się do Wierschnosci opisać można. Ci kturzy by się niestawili to zaras Wachmistrz posłany będzie co mu za drogę zapłacić muszą a iednakowo przyjechać. Ten Cirkularsz musi iako nayprzedzey ode wsi do wsi tak iak tu wsie napisane są bydź odsilany a każdy Szoltyś się podpisać musi a ostatny ten Cirkularsz do sądu przywiezie. Olsztyn dnia 25 Aprilla 1786. Królewski Pruski Sądowni y Oekonomiczni Urząd -- Hensel”.

Masowa odmowa lub wstrzemięźliwość w deklarowaniu udziału na budowę szkoły były zasadniczo sprzeczne z postanowieniami zawartymi w Principia regulativa i w zarządzeniach uzupełniających, ale świeckie władze szkolne ze względu na drażliwość wyznaniową Warmiaków a być może również z własnego wyrachowania wyznaniowego (ciemnotą katolików mogła być ewangelikom „na rękę”) nie chciały w drastyczny sposób egzekwować należnych świadczeń na szkołę i oświatę.

10 Tomasz Grem (1746—1810) pochodził z Dobrego Miasta. Zanim w 1776 roku został proboszczem w Bartągu był wikariuszem katedralnym i podsekretarzem kapituły. Jego starania najobszerniej przedstawił Dittrich, op. cit., ss. 20—76, nie wykorzystując jednak w pełni materiałów zarówno w ADWO, jak i w ZSTA.

Wspierający poczynania ks. Grema proboszcz kawkowski Franciszek Schapki argumentował za założeniem szkoły w Szalstrach twierdząc, że mieszkańcy tej wsi mówią bez wyjątku tylko polską gwara, natomiast kandydat na nauczyciela Fryderyk Böhm mógłby nauczyć ich dzieci także niemieckiego, ponieważ zna ten język — ZSTA Merseburg, Rep. 76 alt I Nr. 94, Zustände der katholischen Schulen im Bisthum Ermland (Ostpreussischen Departaments) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 73. Pismo Schapkego z 25 I 1789 r.

kwoty uzyskać przeznaczając na ten cel część pozostawionych przez zmarłych proboszczów majątności (które dostawały się zazwyczaj w ręce nie zasługujących na to spadkobierców).

Drugim źródłem mogło być przywrócenie skasowanej opłaty (w wysokości jednego talara), pobieranej dotąd przy chrzcie każdego nieślubnego dziecka. Dzięki uzyskanym w ten sposób funduszom można byłoby tworzyć katolickie seminaria nauczycielskie¹¹.

Odpowiadając na ten memoriał, berliński radca szkolny Jan Fryderyk Zöllner¹² zawiadomił ks. Grema, że nie ma podstaw prawnych, aby nakładać nowe świadczenia na ludność, ale zapewnił też projektodawcę, że jego przeniknięte troską o oświatę uwagi zostaną uwzględnione w toku przygotowywanej reformy szkolnictwa¹³.

W tym samym 1802 roku była już zaawansowana sprawa utworzenia katolickiego seminarium nauczycielskiego w Świętej Lipce, nie doszło jednak do porozumienia w tej sprawie między władzami kościelnymi i szkolnymi. Można przypuszczać, że w ówczesnej sytuacji politycznej kwestie finansowania mogły być raczej pretekstem maskującym rzeczywistą nieufność na płaszczyźnie wyznaniowej¹⁴.

Do sprawy seminarium w Świętej Lipce powrócono jeszcze raz w 1809 roku, w okresie przejściowej zależności Prus od napoleońskiej Francji, ale i tym razem odłożono ją ad acta, argumentując wówczas w bardziej

11 ZSTA Merseburg, Rep. 76 alt I Nr 94, Zustände der katholischen Schulen im Bisthum Ermland (Ostpreussischen Department) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 151—156. Memoriał ks. Grema z 26 X 1802 r. Dittrich, op. cit., ss. 72—76, przywiązuje mniej uwagi do tej inicjatywy, eksponując raczej wcześniejsze starania Grema, jeszcze bardziej skazane na niepowodzenie, ponieważ nie uwzględniały realnie istniejącej sytuacji prawnej. Innego rodzaju rozmiłanie się z rzeczywistością widać również w rozporządzeniu warmińskiego biskupa Karola von Hohenzollerna z 26 VII 1800 r. (ADWO JS 42, Schulunterricht von 1799), które w punkcie 14 mówi: „Es soll daher hinführo kein Schulmeister auf dem Lande angesetzt werden, welcher nicht den Unterricht in einem der Seminarien genossen und über seine Fähigkeit ein Zeugniß beygebracht hat". Nie było wówczas we wschodnich prowincjach Prus ani jednego katolickiego seminarium nauczycielskiego, natomiast absolwenci seminariów ewangelickich w ogóle nie wchodzili w rachubę.

12 Jan Fryderyk Zöllner (1753—1804), teolog ewangelicki, od 1788 r. radca naczelnego konsystorza w Berlinie, od 1800 r. członek naczelnego kolegium szkolnego. Autor zawierającej oficjalny program oświatowy („wychowania narodowego") książki *Ideen über Nationalerziehung, besonders in Rücksicht auf die Königlich Preussischen Staaten*, Berlin 1804. E. Martuszewski, *Pierwsze próby wprowadzania języka niemieckiego do szkół elementarnych na Mazurach i południowej Warmii na początku XIX wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW) 1977, nr 3—4, s. 309—311.

13 ZSTA Merseburg, Rep. 76 alt I Nr. 94, Zustände der katholischen Schulen im Bisthum Ermland (Ostpreussischen Departments) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 151, odręczna adnotacja na memoriale Grema z 21 XII 1802 r.

14 W 1802 r. radca Samuel Wald z Królewca nie zgodził się na to, aby planowane seminarium było dofinansowane przez władze świeckie kwotą 400 talarów rocznie (biskup chciał, aby dyrektor i obaj nauczyciele-księża otrzymywali po 100 talarów pensji, aby 50 talarów przeznaczyć na nadzwyczajne wydatki, a 150 talarów na koszty utrzymania trzech wychowanków), przeciwstawiając własny kosztorys: 120 talarów na naukę i nadzór, 30 talarów na wydatki nadzwyczajne (książki, papier itd.), 250 talarów na utrzymanie pięciu wychowanków. W tym samym liście rozważał też sprawę lokalizacji gimnazjum, biorąc pod uwagę również Olsztyn, skąd mogłoby ono objąć swym zasięgiem polską Warmię oraz polsko-niemieckie, ewangelickie Pogórze (Oberland — w późniejszej nomenklaturze zachodnie Mazury) od Dąbrówna po Zalewo i Morąg, jeśliby zamek olsztyński oddany został na ten cel (do czego jednak nie doszło): ZSTA Merseburg, Rep. 76 alt I Nr 94, Zustände der katholischen Schulen im Bisthum Ermland (Ostpreussischen Departments) und deren Verbesserung 1788—1804, k. 157—158. Pismo z 15 X 1802 r.; por. Dittrich, op. cit., s. 77.

przekonywający sposób, że problem kształcenia katolickich nauczycieli dla szkół elementarnych będzie rozwiązany przez założenie seminarium w Braniewie¹⁵.

Możliwe, że za tym sformułowaniem kryła się z kolei niechęć władz pruskich do lokowania seminarium na pograniczu polsko-niemieckim, a z drugiej strony mazursko-warmińskim, w miejscowości będącej celem licznych pielgrzymek katolickich.

Jeśli nawet przypuszczenie to jest słuszne, faktem mimo to pozostaje, że prowadzone w 1810 roku¹⁶ konkretne działania, mające na celu utworzenie w Braniewie zakładu kształcenia nauczycieli, przewidziano już w 1809 roku, w którym sprawy szkolnictwa i oświaty w Prusach Wschodnich powierzono Karolowi Augustowi Zellerowi¹⁷, zdecydowanemu zwolennikowi metod swego mistrza Pestalozziego. W krytycznych dla Prus czasach metoda ta uznana została za jeden z elementów odnowy potęgi pruskiej (przez podniesienie poziomu oświaty w masach).

Bezpośrednim sposobem zapoznawania nauczycieli i duchownych (jako inspektorów szkolnych z urzędu) z metodą Pestalozziego stały się organizowane przez Zellera kursy¹⁸; seminarium jednak powierzono również zadanie rozpowszechnienia i ugruntowania nowych zasad pedagogicznych. Przystąpiło więc do reorganizacji najstarszego zakładu kształcenia nauczycieli na terenie Prus Wschodnich, istniejącego przy królewieckim Domu Sierot (powstał on w 1701 roku)¹⁹, postanowiono reaktywować założone w 1767, a zlikwidowane w 1806 roku seminarium w Klein Dexen²⁰ pod Pruską Hławką, poparto

¹⁵ W 1809 r. inicjatywa w sprawie seminarium w Świętej Lipce wyszła od ks. Mathyego (por. przyp. 26) i przewidywała ogólne koszty w wysokości 1500 talarów, z tym że absolwenci seminarium byłby zarazem kwalifikowanymi organistami. Mathy przewidywał ponadto, że wśród wychowanków byłoby też „polscy uczniowie”: ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII Sect. II Königsberg bb Nr. 3, Die Errichtung der Schullehrer-Seminarien für Ost- und Westpreussen, auch Litthauen vom November 1806 bis März 1812, k. 28. Pismo rejencji do ministerstwa z 5 IV 1809 r.; k. 33. Pismo z 6 VIII 1811 r. donoszące, że w Braniewie powstał już „Normal-Institut”.

¹⁶ [Robert] Schandau, *Das Königliche Schullehrer-Seminar zu Braunsberg*, Braunsberg 1888, ss. 18—22.

Uznanie okresu październik 1810 — sierpień 1811 r. za pierwszy okres w życiu tej placówki oświatowej znalazło swój wyraz w tytule odpowiedniego poszytu archiwalnego: ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sect. 2 C I, Nr. 1, Bd. 1, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut ex post das Seminar und Erziehung-Institut zu Braunsberg October 1810—22 August 1812. Jeden z pierwszych dokumentów tego poszytu (k. 5) to Plan zu Errichtung eines Normal-Instituts in Braunsberg, datowany 21 X 1810 r. Przygotowania do utworzenia seminarium najbardziej szczegółowo przedstawia F. Hipler, op. cit., ss. 230—245, rozdział *Das Lehrerinstitut in Braunsberg*.

¹⁷ Karol August Zeller (1774—1847) pochodził z Wirtembergii, był teologiem, uczniem Pestalozziego, sprowadzonym przez władze pruskie z Heilbronn dla zreformowania szkolnictwa wschodniopruskiego jako — od 1809 r. do (formalnie, lecz nie faktycznie) 1818 r. — naczelny radca szkolny i rejencyjny w Królewcu. Pod koniec życia wrócił do Wirtembergii, gdzie utworzył zakład kształcenia nauczycieli, Wschodniopruski okres życia Zellera, który był też preceptorem dzieci królewskich, tylko w pierwszych latach wypełniony był bardzo ożywioną, apodyktyczną a przez to kontrowersyjną działalnością reformatorską. Zasłużył się raczej dla szkolnictwa miejskiego i średniego niż bezpośrednio dla elementarnego.

¹⁸ F. Hipler, *Heinrich Schmülling und die Reform des ermländischen Schulwesens am Eingange des 19. Jahrhunderts*, ZIGAE 1886, Bd. 8, s. 237.

¹⁹ [August Edward] Preuss, *Das königl. Waisenhaus zu Königsberg als Normalinstitut unter Herrn Ober-Schulrath Karl August Zeller* (aus dem Nachlass des sel. Dir. —, mit Zusätzen und einem Nachwort von H. L. Elditt), *Volksschulfreund* 1850, ss. 161—186.

²⁰ [Jan Fryderyk] Sluymmer, *Das evangelische Schullehrer-Seminar zu Pr. Eylau nach*

w 1811 roku inicjatywy osób prywatnych w Mühlhausen (między Pruską Hławką i Królewcem) oraz w Grądkach pod Pasiekim²¹, najwięcej jednak nadziei łączono z dwoma nowymi seminariami — dla Litwy Pruskiej w Kumecznem pod Wystrucią, które nazywano później Karalene²² i dla Warmii w Braniewie.

Pozycja tego ostatniego w planach reform była o tyle ważna, że miało ono pełnić funkcję prekursora nowych tendencji władz szkolnych w stosunku do katolickich powiatów prowincji, w których były jeszcze żywe tradycje odrębności warmińskiej²³.

Powołując się na polecenie sekcji oświaty w ministerstwie spraw wewnętrznych²⁴ królewiecka deputacja szkolna rozporządzeniem z 26 września 1810 roku określała planowaną szkołę jako Normalny Instytut Nauczania (Normal-Unterrichts-Institut, lub krócej — podobnie jak to było w przypadku analogicznego zakładu przy Domu Sierot w Królewcu — Normal-Institut). Nazwa ta oznaczała normatywność działalności, utworzenie przez szkołę nowych, mających obecnie obowiązywać w szkolnictwie norm (przede wszystkim metodycznych i pedagogicznych)²⁵.

Z rozporządzenia wrześniowego wynika też, że inicjatywa wyszła ze strony świeckich, a zarazem innowierczych władz szkolnych, które apelowały do proboszcza katedralnego von Mathy²⁶ o poparcie starań, jakie mieli rozpocząć i przeprowadzić: przewodniczący braniewskiej rady miejskiej Oestreich²⁷

seinen äusseren Verhältnissen und Einrichtungen. Volksschulfreund 1837, ss. 288—300.

²¹ ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII Sect. II bb Nr. 15, Landschullehrer-Seminarium Gross Thierbach 1811—1816; ZSTA Merseburg, Rep. 76 Sect. II bb Nr. 9 Bd. I, Das evangelische Schullehrer-Seminarium zu Mühlhausen 1811—1824.

²² ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII neu Sekt. 3 C Gumbinnen, Teil I, Nr. 2, Bd. I, Erziehungs-Haus und Schullehrer-Seminarium Karalene zu Kumetschen 1811—1816. Litewską nazwę Karalene (królowa) otrzymała na cześć królowej Luizy.

²³ J. Jasiński, *Gazety polskie na Mazurach i Warmii w latach 1842—1939 a problem świadomości narodowej*, w: *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, Warszawa 1976, ss. 49—75.

²⁴ Pruskie ministerstwo oświaty powstało dopiero w 1817 r. Sprawy szkolnictwa należały początkowo do resortu sprawiedliwości, następnie zaś do ministerstwa spraw wewnętrznych, na czele którego w 1811 r. stał minister von Schuckmann.

²⁵ Schandau, op. cit., s. 18; ADWO AB II Schullehrerseminar I, Seminarium nauczycielskie w Braniewie 1811—1836, pismo ministra von Schuckmanna z 5 I 1811 r. do biskupa stwierdza, że Instytut powinien służyć za wzór i być warsztatem, w którym coraz bardziej będzie się doskonaliły metody pedagogiczne. Braniewski Normalny Instytut Nauczania przemianowany został w 1814 r. na Królewski Zakład Wychowawczy (Königliche Erziehungs-Anstalt); ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII neu Sekt. 2, C I, Nr. 10, Bd. I, Allgemeine Angelegenheiten und Bestimmungen über die Schullehrer-Seminarien im Consistorial-Bezirk Königsberg vom Juny 1823 bis April 1844, k. 58. Übersicht derjenigen Fortschritte, welche Ostpreussens Schullehrer-Seminare in den 20 Jahren von 1808—1827 gemacht haben. Braunsberg. Por. też: ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII Sect. 1, Generalia bb Nr 63, Historisch-statistischen Nachrichten über die Lehrerbildungs-Anstalten 1864—1865, k. 62. Summarische Nachrichten des königl. Lehrerseminars zu Braunsberg (bez daty i podpisu).

²⁶ Ignacy Antoni Stanisław von Mathy (Matthy) (1765—1822) po studiach w Braniewie i Rzymie był od 1798 r. proboszczem katedralnym w Braniewie, w latach 1803—1809 administratorem diecezji warmińskiej. W konsekwencji konfliktów z nowym biskupem Józefem von Hohenzollernem przeszedł w 1811 r. na stanowisko radcy szkolnego i radcy konsystorza w Kwidzynie. W 1822 r. został biskupem chełmińskim, w 1827 r. zrezygnował z kandydowania na stanowisko arcybiskupa gnieźnieńskiego. Jako pruski patriota cieszył się pełnym zaufaniem władz państwowych.

²⁷ Jan August Edward Oestreich (1750—1830) pochodził z braniewskiej rodziny kupieckiej. Po studiach w Królewcu wrócił do rodzinnego miasta i zawodu ojca, został jednym z przy-

oraz profesor braniewskiego gimnazjum Burgund²⁸. Od października 1810 roku²⁹ pracom organizacyjnym przewodził na miejscu przybyły z Królewca radca Zeller. Jednocześnie kontynuowana korespondencja z sekcją w ministerstwie precyzowała ideowe i organizacyjne zasady nowej szkoły³⁰.

Biskup Józef von Hohenzollern³¹ zapoznany został z nimi ogólnikowo i stosunkowo późno, gdyż na początku stycznia 1811 roku³². Nie pozostało mu wówczas nic innego, jak tylko podziękować władzom za tworzenie tej placówki oświatowej³³.

Podczas gdy sprawa obsadzania stanowiska organisty, a zarazem nauczyciela wiejskiego nadal uważana była przez władze kościelne za sprawę wyłącznie wewnętrzną, w której świeckie władze szkolne nie mają nic do powiedzenia³⁴, decyzja w sprawie obsadzenia stanowiska dyrektora Normalnego Instytutu podjęta została bodajże nawet bez konsultacji z władzami kościelnymi. Gdy wyszło na jaw, że Burgund jest byłym zakonnikiem, który zawarł związek małżeński, biskup warmiński zdecydował się na wysunięcie swoich obiekcji. Minister von Schuckmann wyraził wówczas ubolewanie z powodu zaistniałego faktu, twierdząc zarazem, że nic nie wiedział o tym szczególe życia Burgunda. Zdaniem ministra należało w tej sytuacji odczekać i dać dyrektorowi szansę wykazania, czy zasługuje na zaufanie³⁵.

wódców życia społecznego w Braniewie, zwłaszcza po inwazji francuskiej. W okresie powojennej odbudowy szczególnie dużo uwagi poświęcił oświacie, jako curatus localis prowadząc sprawy kasowe wszystkich braniewskich szkół średnich.

28 Cornelius Burgund urodził się w 1777 r. we Wrocławiu, otrzymał w 1795 r. święcenia kapłańskie, lecz wkrótce wystąpił z zakonu norbertanów i od 1801 r. studiował w Berlinie. W latach 1804—1806 był dyrektorem pruskiego seminarium nauczycielskiego w Łowiczu, skąd przybył do Braniewa, gdzie został profesorem miejscowego gimnazjum. W 1808 r. był głównym działaczem Związku Cnoty (Tugendbung), zorganizował szkołę dla dziewcząt, także szkołę gimnastyki i rysunków. Przez półtora roku redagował i wydawał pismo „Braunsberger Wochenpost”. Oprócz mowy inauguracyjnej wydrukował także jako pozycje zwarte *Was ist von der Pestalozzischen Methode zu erwarten* i *Der heilige Vater Pius VII, 1814*. Jako dyrektor seminarium braniewskiego nawiązywał do swych doświadczeń z okresu pobytu w Łowiczu: ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu. Sek. 2 C-I, Nr. 1, Bd. 3, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut, ex post das Seminar und Erziehungs-Institut zu Braunsberg Januar 1817 — Februar 1825, k. 90. Etats Project für das königliche Seminarium zu Lowitz pro 1806/7.

30 Schandau, op. cit., ss. 19—21.

31 A. Rogalski, *Kościół katolicki na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1956, ss. 292—294: „Następca biskupa Karola Hohenzollerna, Józef von Hohenzollern, choć był jego krewniakiem i choć u jego boku zaprawiał się w Oliwie do stanu duchownego i do przyszłych wysokich urzędów kościelnych, okazał się jednak z gruntu bardziej interesującą postacią jako kapłan oraz jako biskup. — Bezspornie należy do wybitniejszych i bardziej zasłużonych dla Kościoła biskupów warmińskich. Tym ciekawiej i dobitniej występuje na tie poczynił tej ostoistości przymierze „ołtarza i tronu”. — Listy ks. biskupa Józefa Hohenzollerna — pełne są skarg i żalów na szykany, jakie doznaje katolicyzm z korzyścią dla religii urzędowej — protestantyzmu. To jednak nie zachwiało jego wierności dla władcy”.

32 ADWO AB II Schullehrerseminar 1, Seminarium nauczycielskie w Braniewie 1811—1836, pismo ministra von Schuckmanna do biskupa z 5 I 1811 r.

33 ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII neu. Sek. 2 C I, Nr. 1 Bd. 1, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut ex post das Seminar und Erziehungs-Institut zu Braunsberg October 1810—22 August 1812, k. 32. Pismo biskupa z 24 I 1811 r.

34 ADWO AB II Schullehrerseminar 3, Utwożenie na Warmii komisji egzaminującej kandydatów na nauczycieli 1813—1824, odpowiedź na pismo von Schuckmanna z 8 IV i 22 VII 1813 r., w której powołuje się na *Constitutiones Synodales Rudliciana* z 1612 r. *Cap. de Scholis et Scholae Magistris*, pag. 298: „Denique ad jurisdictionem talium et etiam aliorum Ecclesiae ministrorum quod atinet, ea nobis et Parochi, coram quibus solis conveniendi et judicandi sunt, reservamus”.

35 ADWO AB Schullehrerseminar 1, Seminarium nauczycielskie w Braniewie 1811—1836, pismo biskupa z 25 IV oraz ministra z 11 V 1811 r.

W późniejszym okresie władze kościelne wracały jeszcze dwukrotnie do sprawy przeniesienia Burgunda na inne stanowisko, wysuwając pod jego adresem ogólnikowe zastrzeżenia, za każdym razem jednak bez skutku³⁶.

Jednym z pierwszych zadań organizatorów szkoły stało się uzyskanie dla niej siedziby. Przeznaczono na nią braniewski zamek³⁷, z którego należało wykwaterować generalnego dzierżawcę domeny braniewskiej (Amtmanna) Schieferdeckera i komendanta garnizonu von Zielinskiego.

Przekazanie gmachu Burgundowi nastąpiło 19 lutego 1811 roku, natomiast uroczyste otwarcie Instytutu 2 lipca tegoż roku. Relację na ten temat zawiera *Kronika domu*, czyli prowadzona przez dyrektora kronika Instytutu:

„Po godzinie dziesiątej przed południem zgromadzili się zaproszeni, przynoszący szczyt goście po to, aby podnieść rangę obchodzonego święta. Miejszem zgromadzenia było mieszkanie dyrektora. Zjawił się wiceprezes królewskiej rejencji pan Nicolovius, pan radca konsystorza radca Krause, pan generalny administrator diecezji kanonik Woelki, kanonik le Febre, członkowie magistratu i kolegium radnych miejskich, duchowieństwo katolickie i protestanckie oraz wielu życzliwych sprawie mężów.

Zgromadzeni udali się do sali wykładowej na górnej kondygnacji, gdzie pan komisarz Oestreich otworzył uroczystość stosowną mową. Po nim przemówił pan biskup (ewangelicki, Ludwik von Borowski — E. M.) jako drugi komisarz i nazkicował historię oświaty warmińskiej, a mówił też o nadziejach pokładanych w przyszłości. Po nim przemawiał pan naczelny radca szkolny Zeller na temat istoty Naczelnych Instytutów a następnie dyrektor Burgund o obowiązkach dyrektora i nauczyciela w takim instytucie. Wychowane Sommer (jeden z trzech przybyłych z królewieckiego Instytutu w charakterze pomocników nauczyciela — Unterlehrer — E. M.) przeprowadził paralelę między swym dotychczasowym życiem a życiem w Instytucie. Miał potem miejsce pochód uczniów, którzy podaniem ręki zobowiązywali się do posłuszeństwa dyrektorowi, na co ten odpowiadał im pocalunkiem. Potem w imieniu rejencji zabrał głos pan radca konsystorza dr Krause i zakończył swą ujmującą wypowiedź modlitwą. Uroczystość zamknął pan Oestreich słowami podziękowania.

Towarzystwo opuściło wówczas salę wykładową, zwiedziło lokale zakładu i udało się do domu pana Oestreicha, gdzie w przyjacielskiej biesiadzie dało chętnie wyraz nagromadzonym w ciągu przedpołudnia wrażeniom i myślom. Dzieci otrzymały w południe pod przewodnictwem nauczyciela p.t. Prengla pieczyście i ciasto, a z łaskawości pierwszego komisarza w umiarkowanej ilości wino. Wszyscy spędzili ten dzień radośnie, a uroczystość miała

³⁶ Ibidem, pismo biskupa do ministra z 29 I, pisma ministra do biskupa z 21 V i 24 VII 1820 r., naczelnego prezesa prowincji pruskiej do ministra z 6 VII 1820 r., następnie pismo biskupa z 24 IV i ministra z 2 V 1823 r. Kwestii tej poświęca kres śmierć Burgunda, który zmarł nagle 11 X 1825 r.

³⁷ Zbudowany w 1279 r. był siedzibą biskupa warmińskiego Henryka Fleminga (1278—1300) i kilku jego następców, zanim nie przenieśli oni swej siedziby do Ornety a następnie do Lidzbarka Warmińskiego. Do 1772 r. w zamku braniewskim mieściła się administracja starostwa (siedziba burgrabiego): ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, Sekt. I Generallia bb, Nr. 63, Historisch-statistische Nachrichten über die Lehrerbildungs-Anstalten 1864-1865, k. 61, 62. Schandau, op. cit., ss. 5—6, mylnie określa zamek braniewski jako zakonny. Zły stan budynku przekazanego szkole pogorszył się w 1812 r. w wyniku kwaterunku wojskowego. Zamek braniewski rozebrany został w 1873 r., a na jego miejscu postawiono nowe budynki seminarium nauczycielskiego. Do naszych czasów zachowała się tylko jedna obrona baszta zamkowa: L. Czubieli, T. Domagała, *Zabytkowe ośrodki miejskie Warmii i Mazur, Olsztyn 1969*, s. 107.

bezbłędny przebieg. 4 lipca rozpoczęła się nauka zgodnie z planem podanym przez organizatora³⁸.

Od rozwiązań organizacyjnych, które w ówczesnych warunkach były wielkim osiągnięciem³⁹, jeszcze większego wysiłku, a zapewne również ryzyka wymagało opracowanie programu działalności nowej placówki, który uwzględniłby nowe tendencje pedagogiczne i szczególnie wrażliwą na tym terenie katolicką ortodoksję.

W programie i w planach lekcyjnych na pierwszym miejscu pozostała nauka religii⁴⁰. Następnie uwzględniano czytanie (z podziałem na mechaniczne i związane z ćwiczeniami pamięciowymi), pogładową naukę znaków językowych („czyli pierwsze przygotowania do kaligrafii”), „słuchową naukę znaków językowych”, ortografii, fleksję, gramatykę, retorykę, rytmikę, rachunki, geometrię, plastykę, geografii, historię, przyrodę, łaćcinę, muzykę (melodykę), śpiew, gimnastykę, fleksję wojskową, manewrowanie, gry i zabawy, ogrodnictwo, zajęcia domowe i kuchenne, krawiectwo. Resztę czasu przeznaczano na pobyt w kościele, modlitwy w domu, posiłki, na własne godziny poświęcone nauce indywidualnej, na uroczystości szkolne, spacery itd⁴¹.

Ten bardzo rozbudowany program realizowany był w oparciu o zasady Pestalozziego, traktowane jednak nie dogmatycznie, lecz analizowane⁴² i poddawane dyskusji⁴³.

Instytut miał wykształcić kandydatów na nauczycieli spośród 25 sierot w wieku nie potrzebującym już opieki macierzyńskiej, ale jeszcze nie dorosłych (od 8 do 15 lat), skierowanych przez warmińskich księży, a odznaczających się odpowiednimi predyspozycjami⁴⁴. Sformułowanie „i w ten sposób z dobrej szkoły elementarnej wyłoni się dobre seminarium”⁴⁵ także przypuszczają, że Instytut przez przynajmniej parę lat był jedynie eksperymentalną szkołą elementarną, a jego pierwsi absolwenci-nauczyciele mogli

38 Schandau, op. cit., ss. 24–25; ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII Sekt. I Generalia bb, Nr. 63, Historisch-statistische Nachrichten über die Lehrerbildungs-Anstalten 1864–1865, k. 61, 62. W comiesięcznych sprawozdaniach przesyłanych na bieżąco przez rejencję do Berlina seminarium braniewskiemu poświęcono stosunkowo dużo miejsca: ZSTA Merseburg, Geheim Staats-Kabinet 2.2.1 Nr. 15934, Zeitungsberichte der Regierung zu Königsberg 1811, k. 6, 8. Sprawozdania za marzec i kwiecień.

39 I którym bardzo dużo uwagi poświęca późniejszy historyk seminarium Schandau, ograniczając się jednakże tylko do lakonicznej wzmianki o wprowadzeniu metody Pestalozziego.

40 Uczył jej do 1813 r. Jan Fuge, wikary przy braniewskim kościele nowomiejskim. Stanowisko pierwszego nauczyciela zajmował Antoni Prengel (urodzony w 1784 r. w Braniewie), który w 1834 r. przeszedł na emeryturę. Lekarzem był medyk powiatowy dr Sydow a woźnym Geschke: Schandau, op. cit., ss. 70, 73, 76.

41 Schandau, op. cit., s. 25.

42 ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sekt 2, Nr 1. Bd. 1, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut ex post das Seminar und Erziehungs-Institut zu Braunsberg October 1810-22 August 1812, k. 89. Einige Fragen über Pestalozzi-Methode des Unterrichts zur schriftlichen oder mündlichen Beantwortung vorgelegt (pytania): k. 91. Welche sind die Grundprinzipien? (odpowiedzi).

43 Ibidem, k. 145, relacja z dyskusji pod koniec 1811 r.

44 Schandau, op. cit., s. 23 ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sekt. 2 C I, Nr. 10 Bd 1, Allgemeine Angelegenheiten und Bestimmungen über die Schullehrer-Seminarien im Consistorial-Bezirk Königsberg vom Juny 1823 bis April 1844, k. 58. Uebersicht derjenigen Fortschritte, welche Ostpreussens Schullehrer-Seminare in den 20 Jahren von 1808–1827 gemacht haben. Braunsberg — podaje, że wiek wychowanków wahał się od 10 do 15 lat.

45 ADWO AB II Schullehrerseminar 1, Seminarium nauczycielskie w Braniewie 1811–1836, pismo ministra z 5 I 1811 r.

przystąpić do pracy w szkołach dopiero kilka lat po utworzeniu Instytutu ⁴⁶.

Pedagogiczne novum wprowadzano nie tylko we własnym, zamkniętym gronie, zaspokajano też żywe zainteresowanie z zewnątrz. Doszło więc do wizytacji rady konsystorza Woidego ⁴⁷ 24 grudnia 1811 roku, radców rencyjnych Weissa ⁴⁸ i Wutkiego 30 sierpnia i 21 września, rady konsystorza Roecknera 3—4 października, nauczyciela Preussa ⁴⁹, rady rencyjnego Delbrücka ⁵⁰ i rady konsystorza Wedekego ⁵¹ 28 grudnia 1811 roku, rady Zellera 5 lutego i 27 sierpnia 1812 roku, Kaweraua ⁵² od 17 do 28 grudnia tegoż roku.

Instytut odwiedzili też: landrat von Willich i generalny dzierżawca domeny braniewskiej Schieferdecker (już 3 lipca 1811 roku), ks. Haebler ⁵³ z Malborka 4 lipca, superintendent Broscheit ze Świętej Siekierki 18 lipca, nauczyciele braniewscy 5 sierpnia, dyrektor sądu Wannowski z Królewca 24 sierpnia, ks. ks. Beuert i Wölke ze Świętej Lipki 4 września, ks. Weiermüller z Henrykowa 10 września, burmistrz Horn i radca Witulski z Królewca 19 września, księża warmińscy Grunwald, Fuge, Philipsehn, Schroetter, Deninger i Wasserzier 25 września, prof. Schütz z Królewca 16 września, księża z Szalmii i Wierzna Wielkiego 30 września, student Arendt 2 października, dwóch kandydatów teologii z Gniewu 7 października, nauczyciele Normalnego Instytutu z Królewca Griel i Liedtkenn 14 października, inspektor gospodarczy Nantke 28 października, ks. Volkmann z Wilczęt 31 października,

⁴⁶ Zarówno w ZSTA Merseburg, jak i w ADWO brak konkretnych informacji na temat pierwszych absolwentów seminarium i ich dalszych losów.

⁴⁷ Jan Teodor Woide (Woyde) (1774—1838) pochodził z Leszna Wielkopolskiego, gdzie po studiach w Poznaniu, Frankfurcie nad Odrą i Berlinie był nauczycielem prywatnym. Od 1806 r. był w Królewcu polskim i niemieckim kaznodzieją gminy reformowanej (kalwińskiej), radcą szkolnym, któremu podlegały sprawy polskie szkolnictwa zarówno na Mazurach, jak i na Warmii.

⁴⁸ Jan Gottlieb Weiss (1762—1819) pochodził ze Śląska, ale teologię studiował w Królewcu, gdzie też w 1797 r. został proboszczem przy kościele staromiejskim (później również superintendentem). Założył szkołę dla dziewcząt, był autorem czytanki i książki przygotowującej do konfirmacji.

⁴⁹ Nie mógł to być August Edward Preuss (urodzony w 1801 r.). Mowa zapewne o Janie Wilhelmie Preussie, nauczycielu a następnie dyrektorze seminarium Karalene: ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sekt. 3 C I, Nr. 2 Bd. 1, Erziehungs-Haus und Schullehrer-Seminarium Karalene zu Kümetschen 1811—1816, k. 102. Podanie J.W. Preussa z 2 VIII 1812 r.

⁵⁰ Jan Fryderyk Ferdynand Delbrück (1772—1848) po studiach w Halle został nauczycielem w seminarium Gedikego w Berlinie, od 1809 r. był profesorem uniwersytetu, radcą szkolnym i członkiem deputacji szkolnej w Królewcu, z polecenia von Auerswalda zajmując się od 1811 r. sprawami uniwersyteckimi. Po 1816 r. w Düsseldorfie i Bonn na stanowiskach rady i profesora uniwersyteckiego.

⁵¹ Jan Krzysztof Wedeke (1755—1815) aktywny pisarsko teolog ewangelicki, przeciwnik poddaństwa chłopów, inicjator odbudowy zamku malborskiego, od 1806 r. kaznodzieją nadwornym w królewieckim kościele zamkowym, następnie profesor teologii na uniwersytecie.

⁵² Piotr Fryderyk Teodor Kawerau (1789—1844) po ukończeniu gimnazjum w rodzinnym Eblągu studiował do 1808 r. teologię w Królewcu, po czym wysłany został przez radcę ministerstwa Süverna do Iferten dla zapoznania się z metodą Pestalozziego. W 1812 r. wrócił do Ebląga, gdzie uczył w szkole elementarnej. W 1815 r. został nauczycielem w seminarium nauczycielskim w Bolesławcu na Śląsku, w trzy lata potem dyrektorem zakładu wychowawczego w Jankowie pod Gdańskiem. Od 1825 r. był dyrektorem Domu Sierot w Królewcu, a od 1828 r. dyrektorem seminarium w Bolesławcu. W 1837 r. został radcą szkolnym i rencyjnym w Koszalinie. Był autorem licznych prac pedagogicznych i podręczników, zwłaszcza do nauki rachunków.

⁵³ Wilhelm Ludwik Haebler (1768—1841) po studiach teologicznych w Królewcu zajmował szereg stanowisk w szkołach Malborka, a od 1810 r. był dyrektorem powstałego tam wówczas ewangelickiego seminarium nauczycielskiego.

superintendent Wisseling 5 listopada, ks. Kuhn z Mingajń 6 listopada, kupiec Possardt z Suchelowa na Śląsku 14 listopada, ks. ks. Herman z Ornety i Belau z Lidzbarka 21 i 29 listopada, żołnierz Wagner 4 grudnia, członkowie magistratu, kolegium radców miejskich i korpusu oficerskiego z Braniewa 16 grudnia 1811 roku.

Wśród osób interesujących się zakładem, kronika Instytutu odnotowała w 1812 roku pierwszą kobietę (hrabinę von der Schulenburg) oraz licznych oficerów maszerującej na Moskwę armii Napoleona (między innymi kapelana i wszystkich oficerów jednego z pułków hiszpańskich). Potem jednak, od 1813 do 1833 roku seminarium braniewskie odwiedzano tylko i wyłącznie z obowiązku służbowego⁵⁴.

Oprócz gości do braniewskiego Instytutu przybywali w pierwszych latach jego działalności również kursanci, aby np. na wiosnę 1812 roku, od 15 maja do 15 czerwca wysłuchać między innymi referatów „O metodzie (w domyśle: Pestalozziego — E. M.) i o nadziejach, jakie się z nią wiąże”, „O twórczej sile metody — i o wadze jaką przykłada ona do religijnego kształcenia człowieka”⁵⁵.

Wydaje się, że kursy braniewskie zostały bardziej zaakceptowane przez ich uczestników niż wcześniejsze kursy królewieckie⁵⁶. Na wspomniany przed chwilą kurs postanowiono wysłać do Braniewa również nauczycieli z polskiej Warmii: Jana Sigmunda, biskupieckiego kantora Antoniego Schul-tza, synów nauczyciela z Klewek Piotra i Stanisława Frommów, Mateusza Grunenberga z Barczewka⁵⁷.

Jan Sigmund w kilka miesięcy potem zgłosił się dobrowolnie (i z entuzjazmem dla „metody”) na kurs zimowy⁵⁸, nadsyłając następnie wiosną 1813 roku z Barczewka swoje uwagi:

„Szczególnie ciężko przychodzi mi kształcić tutejszych uczniów nową metodą nauczania w języku niemieckim, jakbym sobie tego życzył i jak ją opanowałem w Normalnym Instytucie w Braniewie w miarę moich możli-

⁵⁴ Schandau, op. cit., ss. 66—70.

⁵⁵ ZSTA Merseburg, 76 VII, neu Sect. 2 C I, Nr. 1 Bd. 1, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut ex post das Seminar und Erziehungs-Institut zu Braunsberg October 1810 — 22 August 1812, k. 217, 223 i n.; tamże, k. 209, 213. Spis uczestników kursu i przemówienie inauguracyjne.

⁵⁶ ADWO JS 41, Kształcenie nauczycieli 1798—1826, Abgeforderter Gutachtlicher Bericht des Superintendenten Gisevius zu Lyck über die vom Herrn Oberschulrath Zeller in Junius 1810 in Normal-Institut zu Königsberg abgehaltenen Conferenz eingereicht der Section im Ministerio des Innern für den Cultus und den öffentlichen Unterricht 12 September 1810.

⁵⁷ Łagodniej od Tymoteusza Giseviusa, który zarzucał Zellerowi wprowadzanie nowinek bez uwzględnienia sytuacji w terenie, potraktował metodę Pestalozziego Jan Samuel Bolck w książce *Freimüthige Aufbesserungen über das Streben der neuen Pädagogen, das Schul- und Erziehungswesen zu verbessern*, von S. Bolck Pfarrer in Heinrichsdorf und Gross-Koschlau, Königsberg 1816.

⁵⁸ Stanisław Fromm i Mateusz Grunenberg nie pojechali wówczas na kurs: ADWO AB II, Schullehrerseminar 1, Seminarium nauczycielskie w Braniewie 1811—1836, pismo ks. Szulca z Barczewka z 28 III 1812 r.

Mateusz Grunenberg (1796—1850) w wieku 13 lat przejął po ojcu Janie szkołę w rodzinnym Barczewku i zastąpił wkrótce w okolicy jako dobry nauczyciel. Gdy w 1833 r. rozpatrywano możliwość utworzenia drugiego, obok braniewskiego, seminarium nauczycielskiego na Warmii, chciano ten zakład ulokować w Barczewie i powierzyć jego kierownictwo M. Grunenbergowi. Był on autorem kilku książek, efektywnie współpracował z pismem „Preussenschule”.

⁵⁸ ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sect. 2 C I, Nr. 1 Bd. 2, Das katholische Schullehrer-Institut ex post das Seminar und Erziehung-Institut zu Braunsberg 23 August 1812 — Dezember 1816, k. 48, 50. Magistrat braniewski wystąpił wówczas o zwrot kosztów podróży dla Sigmunda, a radca ministerialny, Süvern, zgodził się na wypłatę 12 talarów.

wości, ponieważ dzieci od młodości przyzwyczajone są nie do mowy niemieckiej, lecz polskiej”⁵⁹.

Sigmund zwracał też uwagę władz na brak książek, za drogiej dla rodziców, którzy również nie chcą mu jako nauczycielowi dostarczać opału (jak to muszą czynić Stowarzyszenia Szkolne w innych okolicach Prus Wschodnich).

Zarówno pierwszą (zastosowanie metody w polskich szkołach), jak i drugą sprawą (warunki bytowe nauczycieli) wychodził Sigmund poza krąg ówczesnych zainteresowań reformatorów szkolnictwa wschodniopruskiego. Dla nich Instytut w Braniewie był przede wszystkim wielkim eksperymentem oświatowym, a zaakceptowanie go przez duchowieństwo katolickie Warmii dużym sukcesem — na kolejnym kursie dziekan Bludau mówił o decydującej wartości metody Pestalozziego i o zwalczaniu napotykanym na jej drodze trudności⁶⁰.

Wprawdzie w swym sprawozdaniu za rok 1812 i 1813, kierowanym do Berlina, radca Woide nadal nie był zachwycony stanem wiejskiego szkolnictwa elementarnego na Warmii (z wyjątkiem jedenastu szkół utrzymywanych przez państwo)⁶¹, lecz wkrótce potem nowy decernent resortu oświaty, przybyły w 1816 roku z Saksonii radca Dinter⁶² odniósł wrażenie, że seminarium braniewskie lepiej zaspokaja potrzeby katolickiej Warmii niż Dom Sierot w Królewcu i inne seminaria ewangelickie w Prusach Wschodnich, pełniące analogiczne obowiązki wobec szkolnictwa w reszcie rejencji królewieckiej i w całej rejencji gabińskiej⁶³.

Pierwsze wrażenie Dintera okazało się zbyt optymistyczne i po kilku latach przeszedł on do ostrej krytyki, jest to jednak już sprawa wychodząca poza ramy tematyczne tego artykułu.

Wydaje się, że istotą zagadnienia w 1811 roku i w latach następnych było nie tylko zlikwidowanie kwestii obsadzania wolnych stanowisk przez dostarczenie z seminarium braniewskiego odpowiedniej liczby przygotowanych do pracy nauczycielskiej wychowanków, co dokonanie przelomu w strukturze warmińskiej oświaty elementarnej. Należało ją w nowych warunkach politycznych wyprowadzić poza granice pragmatyzmu stanowego i stworzyć podstawy dla przeprowadzenia reform, które przejawiały się w opracowaniu planów lekcyjnych, wydaniu specjalnych podręczników szkolnych, wyiera-

59 Ibidem, k. 103—105. W 1825 r. na 2090 mieszkańców Barczewa było co najmniej 1500 Polaków: E. Martuszewski, *Ludność polska w powiecie olsztyńskim w latach 1818—1870 w świetle statystyk pruskich*, w: *Szkice olsztyńskie*. Pod red. J. Jasińskiego, Olsztyn 1967, ss. 156, 161.

60 Ibidem, k. 117—122. Ueber die Pestalozzische Lehrmethode, ihren entscheidenden Werth, ihre Anwendbarkeit und die ihrer Einführung entgegenstehenden Hindernisse z 8 V 1813 r.

61 ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, Sekt. II a, Königsberg Nr. 5, Die Geschäftsberichte der Geistigen und Schuldeputation der Ostpreussischen Regierung ex post des Consistorii zu Königsberg in Preussen, Vom Januar 1811 bis May 1820, k. 62. Sprawozdanie za lata 1812 i 1813.

62 Gustaw Fryderyk Dinter (1760—1831) po studiach teologicznych w Lipsku był od 1787 r. proboszczem w Kitscher, gdzie wykazał się zdolnościami pedagogicznymi, w wyniku czego został dyrektorem seminarium nauczycielskiego w Dreźnie Friedrichstaedt (od 1797 r.). W 1807 r. został proboszczem w Görnitz, gdzie założył szkołę średnią, a w 1816 r. władze pruskie zaproponowały mu objęcie po zelliarze kierownictwo resortu oświaty w Królewcu. Starał się łączyć metodę sokratyczną z osiągnięciami Pestalozziego („Pestalozzi jest królem w niższej klasie, Sokrates w wyższej”). Był autorem wielu publikacji i cieszył się olbrzymim autorytetem wśród nauczycieli.

63 ZSTA Merseburg, Rep. 76 VII, neu Sekt. 2 C I, Nr. 1 Bd. 3, Das katholische Schullehrer-Normal-Institut ex post das Seminar und Erziehungs-Institut zu Braunsberg Januar 1817 — Februar 1825, k. 58—60. Pismo Dintera z 26 VII 1821.

jących książki religijne jako podstawę do nauki umiejętności czytania i pisania⁶⁴. Następnie, po wizytacjach w 1825 roku i w latach późniejszych, doszło do radykalnej rozbudowy warmińskiej sieci szkolnej⁶⁵, co postawiło były Normalny Instytut Nauczania przed zadaniami normalnego seminarium nauczycielskiego.

64 F. Hipler, op. cit., ss. 430—431, 301—318 (rozdział *Bemühungen für die Elementarschulen und den Volksschulunterricht*).

65 J. Jasiński, *Problem języka niemieckiego w szkolnictwie powiatu olsztyńskiego w 1825 roku*, KMW 1979, nr 3, ss. 279—296; ADWO JS 59, Urządzenie nowych szkół 1825/26 k. 369. Sprawozdanie powizytacyjne Dintera z 25 VI 1826; k. 379. Tableau des Elementar-Schulwesens in Ermland.

DIE GRÜNDUNG DES LEHRERSEMINARS IN BRANIEWO IM JAHRE 1811

Zusammenfassung

Die Abhandlung zeigt die Entstehung dieser Bildungsanstalt im Zusammenhang mit der Situation des Elementarschulwesens in Ermland um die Wende des XVIII. zum XIX. Jahrhundert. Der Verfasser nutzt ausser bisher schon zu diesem Thema veröffentlichten Arbeiten ebenfalls Dokumente aus dem Archiv der ermländischen Diözese in Olsztyn und dem Zentralen Staatsarchiv der DDR, Dienststelle Merseburg. Besonders unterstrichen ist die Tatsache, dass das Schullehrer-Normal-Institut, auch Erziehungsinstitut genannt, schliesslich Schullehrerseminar, der Einführung der Pestalozzimethode in Ostpreussen diente, zugleich aber gab es den Anstoss für den Integrationsprozess des bis dahin autonomen (da katholischen) Schulwesens in Ermland mit dem organisatorisch höher stehenden, preussischen Schulwesens. Der Verfasser geht nebenbei auch auf die nationale Frage dieses Themas ein, denn in dem südlichen Teil Ermlands gab es zu dieser Zeit Schulen, in denen auch weiterhin Polnisch die Unterrichtssprache war.